

AZ OSMÁN BIRODALOM FELBOMLÁSA

Szávai Ferenc*

Bevezetés

Az Osmán Birodalom több mint hat évszázadot élt meg, ezalatt voltak virágzó, stagnáló, végül lassan, de mégis feltartóztathatatlan hanyatlást hozó periódusok, majd a fennállását lezáró agónia után a modern állam és nemzet újjászületése történt meg a Török Köztársaság megalakításával.¹ Milyen események játszottak közre ebben a végső folyamatban, hogyan történt az Osmán Birodalom felosztása, majd államutódlása? A területi felbontásnak az Osztrák–Magyar Monarchiával közös eleme a területátadás kikényszerítése volt, ami végül a lausanne-i békeszerződésben végleges változatot nyert. Fontos, hogy a Sykes–Picot-megállapodás jelentős mérföldköve volt az Osmán Birodalom közvetlen felbomlásának, de annak első állomása mégis a Balkánról való kiszorulása volt, ami egyben az európai hódításainak feladását is jelentette.

Az első Balkán-háború 1912. október 8-án tört ki. A több frontot nyitó keresztény erőkkel szemben a török hadsereg egy sor csatát elvesztett, a balkáni népek nemzeti önállósulási törekvése hosszú, ötszáz éves török uralomnak vetett véget. Mindemellett Európa „beteg embere” területi hódításait is kénytelen volt feladni, illetve komoly területi átrendeződések történtek a Balkánon. Sokan úgy vélik, ez újabb „előszobája” volt az első nagy háborúnak is, amit első lépésben a balkáni államok viseltek az Osmán Birodalommal szemben. A győztes szövetségesek mindegyike nagyobb területet szeretett volna megszerezni, így a nagyhatalmi közvetítés ellenére Bulgária elégedetlenségét kifejezve elindította a második Balkán-háborút. A bolgár állam 1913. június 29-én hadüzenet nélkül megtámadta Szerbiát és Görögországot. A második Balkán-háborúban Bulgária ellen, valamint a szerbek és a görögök mellett harcoltak a románok, a törökök és a montenegróiak is, a hatalmas túlerőben levő koalíciótól pedig a bolgárok vereséget szenvedtek. Az új határok meghúzása után számítani lehetett arra, hogy előbb vagy utóbb újabb fegyveres konfliktusok törhetnek ki Délkelet-Európában. A folyamat itt elkezdődött, de ekkor még kezelni tudta a nemzetközi rendszer, ám a repedések ott voltak a multinacionális birodalmak falán, és ez nem csak az Osmán Birodalmat, hanem az Osztrák–Magyar Monarchiát is érintette. A hatalmi ambíciók mellett a döntéshozatal során nem fordítottak figyelmet az etnikai, a földrajzi és a történelmi határok méltányos megállapítására, így csak egy szikra hiányzott azon a területen, amire az Osztrák–Magyar Monarchia saját gyarmatterületeként tekintett.²

* Szávai Ferenc, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem.

¹ Rácz Attila (2017): *Agónia és újjászületés. A Török Köztársaság születése és Kemal Atatürk államreformja*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jegtörténeti alprogram, Európai állam- és jogrendszerek modernizációja, Pécs, 4.

² Zsebők Csaba: Százéves történet: a Balkán-háborúk. *Magyar Hírlap online*. <https://adoc.pub/szazeves-trtenet-a-balkan-haboruk.html> (2021. 10. 15.)

Az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni ambícióit fékezte Oroszország támogatása, amely a Balkán Szövetség háborúját megelőzően lényegében vámháborút indított Szerbia ellen, ugyanakkor Bulgáriát ígéretekkel kívánta maga mellé állítani. Mindenesetre a Monarchia balkáni politikáját a szerénység jellemezte, erősen tartózkodó volt a konfliktushelyzetek megoldásában. A Szerbia elleni preventív háborút a német közömbösség is hátráltatta, 1912 októberében ugyanis a Monarchia tartózkodott minden intézkedéstől és szabad folyást engedett az eseményeknek.

Az Oszmán Birodalom gyors vereségét egykedvűen szemléltek Bécsben, a londoni rendezés előtt felmerült a fegyveres megoldás lehetősége is. A dinasztikus politika még a Hohenlohe-misziónak köszönhetően 1912 februárjában eredményre vezetett.³

A Szkutari-válság során az Osztrák–Magyar Monarchia ultimátumot küldött Montenegrónak és mozgósított. Ezzel összeomlott a konzervatív szolidaritás eszméje, mert a Balkán ezzel szembekerült a Monarchiával, ami felfingerelte az új balkáni nemzetállamokat, de egyben Oroszországot is. Kijátszották ezzel az utolsó kártyát is, a fegyverekre apelláltak. Az újabb balkáni háborút sem Oroszország, sem az Osztrák–Magyar Monarchia nem akarta. A második Balkán-háború darabokra törte a Balkán Szövetséget és gyengítette Szerbiát, ami természetes nyereség lett volna a Monarchia számára. A remény azonban, hogy a bolgárok győznek, hamar szertefoszlott. A Monarchia életképességet akart mutatni. 1913 szeptemberében Szerbia csapatokat küldött Albániába, szerette volna a tengeri kikötőt megszerezni. Belgrád a Monarchiától ultimátumot kapott, ami után azonnal kiürítette a területet. A kudarcok után a Ballhausplatzon ideges volt a hangulat, hiszen Szerbia megerősödött, az Oszmán Birodalom pedig vereséget szenvedett a Balkánon. A továbbiakban az orosz birodalom már nem volt partner a balkáni kérdések rendezésében.

A tekintélyromboló kudarcok után a fenyegetettség légkörében végképp gyökeret vert az a meggyőződés, hogy a katasztrófát csak egyetlen eszköz tartóztathatja fel, a háború.⁴

A Balkán-háborúk után a szövetséges balkáni államok késznek mutatkoztak a török általános államadósság egy részének átvételére.⁵ Az 1913. szeptember 29-én megkötött bolgár–török szerződés, majd az 1913. november 14-én Athénben megkötött görög–török békeszerződés foglalkozott a szultán és a császári család magánjavaival, illetve a török állami tulajdon hovatartozásával.⁶

Az utóbbi években a történetírást komolyabban foglalkoztatta a birodalmak létrejötte, majd bukása, valamint az államépítés mikéntje, sikerei, összefüggései.⁷ Több munka foglalkozott az Osztrák–Magyar Monarchia, az Oszmán Birodalom és a Brit Birodalom belső szerkezetének hasonlóságaival és eltéréseivel.⁸

Fontos bemutatni azt is, hogy az etnikai nacionalizmusoknak milyen szerepe volt a többnemzetiségű államok felbomlásában.⁹

³ Diószegi István (2001): *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*. Vince Kiadó, Budapest, 131–135.

⁴ Uo. 136–142.

⁵ Szász István (1928): *Az államok közötti utódlás elmélete*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 154.

⁶ Uo. 314.

⁷ Barkley, Karen – von Hagen, Mark (szerk.) (1997): *After Empire. Multiethnic Societies and Nation-Building: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires*. Routledge, New York; Quataert, Donald (2005): *The Ottoman Empire 1700–1922*. Second Edition. Cambridge University Press, Cambridge.

⁸ Komlosy, Andrea (2008): Habsburgermonarchie, Osmanisches Reich und Britisches Empire – Erweiterung, Zusammenhalt und Zerfall im Vergleich. *Zeitschrift für Weltgeschichte (ZWG) Interdisziplinäre Perspektiven*, 9. évf. 2. sz.; Leonhard, Jörn (2012): Das Erbe der Vielfalt: die europäischen Empires und die Friedensverträge nach 1918. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften (ZSE)*, 10. évf. 3. sz.

⁹ Roshwald, Aviel (2001): *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires. Central Europe, Russia and the Middle East, 1914–1923*. Routledge, London – New York.

A másik ilyen vitapontnak számító kérdés volt a Sykes–Picot-szerződés szerepe az Oszmán Birodalom felbomlásában, hogy kinek lehetett voltaképpen a Trianonja? Természetesen sokan a közel-keleti kérdés mai problematikáival is összekötik az Oszmán Birodalom felemelkedését és bukását, és abban a Sykes–Picot-egyezmény hatását a mai folyamatokra.¹⁰

Nagy-Britannia és Franciaország számára, melyeknek korábbi birodalmi rivalizálása majdnem háborúhoz vezetett, a Sykes–Picot-megállapodás alapvető gyakorlat volt. Franciaország számára azért, hogy pontosan meghatározza azokat a területeket, amelyeket Kilikiában és Szíriában igényelt, és hogy Nagy-Britannia mezopotámiai követelését kockára tegye — sir Henry McMahon megpróbálta kizárni a Huszein serifnek tett ígéretéből. Sok tévhit kering a Sykes–Picot-megállapodás körül.¹¹ Egy évszázaddal később sokan még mindig úgy vélik, hogy a dokumentum meghatározta a modern Közel-Kelet határait. Valójában a Sykes és Picot által rajzolt térkép, ami nem hasonlít a mai Közel-Keletre, meghatározta a gyarmati uralom azon területeit Szíriában és Mezopotámiában, ahol Franciaország és Nagy-Britannia szabadon „*hozhat létre olyan közvetlen vagy közvetett közigazgatást vagy ellenőrzést, amilyenre vágnak (vágynak)*”.¹²

Az a tény, hogy a britek és a franciák megosztották egymás között azokat a területeket, amelyeket Huszein serif a jövőbeli arab királysága számára követelt, sok történészt arra késztetett, hogy a Sykes–Picot-megállapodást a birodalmi hiteltelenség felháborító példájaként ítélje el – nem ékesszólóbban, mint George Antonius palesztin történész: „*A Sykes–Picot-megállapodás megdöbbentő dokumentum. Ez nem csak a kapzsiság terméke, annál is rosszabb, azaz a gyanakvással teli szövetséges kapzsiság, ami butasághoz vezetett: olyan ez, mint egy megdöbbentő kettős üzenet.*”¹³

Állam, terület, területszerzés; államutódlás, államazonosság

Döntően a területek megszerzése volt a legfontosabb ekkor. A területi kiterjedés fontos korlátja, vagy éppen lehetősége lehet az állami szervezetekben élő emberi társadalomnak. A történelem folyamán az államok területe többször megváltozott, gyakran erőszakkal módosították, így területek nőttek, csökkentek, új államok keletkeztek, vagy régiék szűntek meg. Ahogy már utaltunk rá, mindezek többnyire fegyveres konfliktusok hatására történtek, a végeredményt a nemzetközi jog már „csak” regisztrálta.¹⁴

A nemzetközi jogban az állam megszűnés összefügg az államutódlás szabályozásával, ami jelenti egyben a megszűnő állam legfontosabb attribútumainak (jogoknak és kötelezettségeknek) viselését. Az állam megszűnésének vizsgálatában kiinduló alapként az 1978. évi és 1983. évi ENSZ konvenciók említhetők, amelyek ezzel kapcsolatban elsőként a nemzetközi szerződésekkel, majd az államvagyon és az államadósság, a levéltárak jogfolytonosságának, illetve megosztásának kérdésével foglalkoztak.¹⁵ A területátadásnak ezek a következményei nagyrészt az Osztrák–Magyar Monarchia felosztása során is megfogalmazódtak, még jóval az ENSZ-konvenciók elfogadása

¹⁰ Mather, Yasmine (2014): The Fall of the Ottoman Empire and Current Conflict in the Middle East. *Critique, Journal of Socialist Theory*, 42. évf. 3. sz.

¹¹ Rostoványi Zolt (2020): Sykes–Picot-egyezmény: Az „Arabság Trianonja”? *Közép-Európai Közlemények*, 13. évf. 1–2. sz.

¹² Rogan, Eugene (2015): *The Fall of the Ottomans The Great War in the Middle East*. Basic Books, New York, 286.

¹³ Szász, i.m. 285.

¹⁴ Bokorné Szegő Hanna (1984): *Államazonosság – államutódlás*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7.

¹⁵ Silagi, Michael (1996): *Staatsuntergang und Staatennachfolge mit besonderer Berücksichtigung des Endes der DDR*. (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht), Peter Lang, Frankfurt, 1–3.

előtt.¹⁶ A *dismembratio* (egy állam széthullása, felbomlása, feldarabolása) kapcsolódik általában az állam megszűnéséhez, egyben jelenti annak több nemzetközi jogi alanyra történő szétesését, illetve azok keletkezését.¹⁷

A felbomlás (széthullás) és államutódlás történelmi távlatból, az államutódlás típusai

Jogilag és történetileg megkísérelhetjük a *dismembratio* és a *divisio* eseteit feltérképezni és értékelni, ennek megfelelően találhatunk itt rövid ideig fennálló (kérészéletű) formációkat ugyanúgy, mint a Német-római Birodalom (Szent Római Birodalom), a multinacionális Oszmán Birodalom¹⁸ vagy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását. De ehhez a fogalmi körhöz kell kapcsolnunk 1945. május 8–9-én Németország kapitulációját, amely egyben a birodalom bukását és megszűnését jelentette. Ugyanerre az eredményre jutunk, ha az 1989 utáni fordulat államutódlási kérdéseit kutatjuk a Szovjetunió, Jugoszlávia, majd Csehszlovákia szétválásának, de Németország újraegyesítésének példáján keresztül is.

A *dismembratio* példái sokszor határesetet jelentenek a gyakorlatban, egy állam széthullásának következményei pedig eltérőek lehetnek – mindez ösztönzi a további kutatásokat.

A különböző lehetőségeket figyelembe véve az államok közötti utódlás hat esetét, típusát különbözteti meg a szakirodalom:

- a) a területi engedmény (*cessio*);
- b) az elszakadás és önállósulás (*separatio, emancipatio, Losreissung und Verselbständigung*);
- c) az egyesülés vagy összeolvadás (*unio, Verschmelzung*);
- d) a szétesés (felbomlás és feldarabolás – *divisio* és *dismembratio, Zerstückelung*);
- e) a teljes bekebelezés (teljes *annexio, incorporatio, völlige Einverleibung*);
- f) végül az elszakadás és a csatlakozás esetét.

A többnemzetiségű államok felbomlásának klasszikus esetei a 20. században zajlottak, s hozzájárultak az államutódlás módszertanának kialakulásához. Különösen az első világháborút lezáró békeszerződések által szabályozott államutódlások mutatnak sok hasonlóságot, így az Oszmán Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia esete. Más – már nemzetközi jogi szabályozáshoz kapcsolódik – a Szovjetunió felbomlása, Csehszlovákia szétesése és Jugoszlávia felbomlása, majd ezek államutódlási következményei.¹⁹ Az Oszmán Birodalom esetében, csakúgy, mint az Osztrák–Magyar Monarchia példájánál is a *cessio*, azaz a területátadási megállapodások voltak meghatározóak a békeszerződés előírásai alapján, aminek fontos „előszobája” volt a Sykes–Picot-megállapodás.²⁰

¹⁶ Fiedler, Wilfried (1998): Entwicklungslinien im Recht der Staatensukzession. In: Hafner, Gerhard et al. (szerk.): *Liber Amicorum Professor Ignaz Seidl-Hohenveldern in honour of his 80th birthday*. Kluwer Law International, The Hague. Fiedler rámutat a nemzetközi szervezetek gyakorlati elismerésére, az önrendelkezés fontosságára, és az időfaktor jelentőségére az államutódlás új tendenciái között, valamint vizsgálja a bécsi konvenciók hatását.

¹⁷ Silagi, i.m. 22.

¹⁸ Lord Kinross (John Patrick Douglas Balfour) (1979): *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*. William Morrow Paperbacks, New York.

¹⁹ Szávai Ferenc (2008): A föderális Európa múltja, jelene és jövője, a multinacionális államok felbomlásának problémája. *Közép-Európai Közlemények*, 1. évf. 1. sz.; és Szávai Ferenc (2016): The Methodology of State Succession in the 20th Century. *Prague Papers on the History of International Relations*, 2. sz.

²⁰ Rostoványi, i.m. 213–224.

Az Oszmán Birodalom felbomlásának szintén fontos állomása volt, hogy az antant a Török Birodalmat titkos szerződésekben felosztotta (London, 1915. április 26.; Sykes–Picot, 1916. május 16.; Saint-Jean-de-Maurienne, 1917. április 17.).

Miután 1918. október 4-i javaslatára (melyben fegyverszünetet ajánlott a wilsoni pontok alapján) válasz sem érkezett, az Oszmán Birodalom az október 30-i mudroszi fegyverszünettel kapitulált.²¹ A török birodalom felbomlásának szintén fontos eseménye volt a vesztes háborút lezáró sèvres-i béke 1920. augusztus 20-i aláírása (nem ratifikált),²² melynek következtében a 37. szélességi foktól délre eső arab területek népszövetségi ellenőrzés alá (majd mandátumként angol és francia kézre) kerültek. Görögország kapta Isztambul körzetének kivételével az egész európai Törökországot, valamint egy 1917-es titkos szerződésben Olaszországnak ígért, de 1920. február 11-én Adaliáért (Antalyáért) elcserélt kisázsiai Szmirna körzetét. A szorosok nemzetközi ellenőrzés alá kerültek, miután a San-Remó-i konferencia 1920. április 25-én elvetette az amerikai mandátum tervét. A pénzügyi rendelkezések között az államutódlás vagyoni- és adósságállomány-megosztásának néhány részletét is megtalálhatjuk a pénzügyi záradékok – a 231. és 260. cikk – között. Törökország elismerte kártérítési kötelezettségeit, s vállalta, hogy egy ún. Pénzügyi Bizottság felügyelje költségvetésének végrehajtását, valamint pénzügyi törvényeit és rendeleteit. Törökország összes erőforrását – az oszmán államadósság szolgálatába engedett vagy feltételezett bevételek kivételével – a Pénzügyi Bizottság rendelkezésére kellett bocsátani. A megállapodás értelmében azok az államok, amelyek javára területet választottak le az Oszmán Birodalomtól, fizetés nélkül megszerezték minden annak nevére bejegyzett vagyont. Szabályozták az Oszmán Birodalom államadósságának a megosztását is, s az oszmán államadósság adminisztrációjához tartozó minden ingó és ingatlan vagyont, bárhol is helyezkedjen el, az adott szerv rendelkezésére bocsátották.²³

A fentiekben túl az Oszmán Birodalom felbomlásának és egyben a modern Törökország születésének fontos állomása volt Musztafa Kemal²⁴ sikeres hadjárata, ami a sèvres-i béke revíziójára kényszerítette az antantot. Az 1923. július 24-i lausanne-i béke (melyet egyfelől Törökország, másfelől Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Japán, Görögország, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság írt alá) az arab területek leválását jóváhagyva biztosította a török kormány szuverenitását Anatólia, a korábbi európai török területek, valamint – nemzetközi bizottság által korlátozva – a szorosok fölött. A rendezés súlyosságát mutatja, hogy Törökország elvesztette a háború előtti területének 61%-át, lakosságának pedig 31%-át.

²¹ Erickson, Edward J. (2001): *Ordered to Die. A History of the Ottoman Army in the First World War*. Greenwood Press, Westport, Connecticut – London.

²² Booth, Charles James (1968): *The Dissolution of the Ottoman Empire: The Study of the Political Clauses of the Treaty of Sevres, August 10, 1920*. University of Ottawa, School of Graduate Studies. A témáról lásd még: Banken, Roland (2014): Die Verträge von Sèvres 1920 und Lausanne 1923. Eine völkerrechtliche Untersuchung zur Beendigung des Ersten Weltkrieges und zur Auflösung der sogenannten „Orientalischen Frage“ durch die Friedensverträge zwischen den alliierten Mächten und der Türkei. In.: *Geschichte der internationalen Beziehungen im 20. Jahrhundert*. Berlin, Münster.

²³ Uo. 315–328.

²⁴ Erickson, Edward J. (2013): *Mustafa kemal Atatürk. Leadership – Strategy – Conflict*. Bloombury Publishing – Osprey Publisher, Oxford.

A lausanne-i megállapodás 46–57. cikke szabályozta az általános pénzügyi adósság átszállását is (lásd részletesebben a békeszerződésről szóló következő, külön fejezetben), mely megfelelt a trianoni és a saint-germaini békeszerződés hasonló pontjainak.²⁵ Az állami vagyon tárgyainak átszállását és az ezekért járó kártérítés fizetését a 60. cikk szabályozta.²⁶

A lausanne-i békeszerződés²⁷

1922. november 21-én megkezdődtek a béketárgyalások a Genfi-tó partján fekvő svájci Lausanne városban. Török részről Ismet pasa vezette a delegációt, Angliát Curzon külügyminiszter, Görögországot Venizélosz, Oroszországot pedig Csicserin népbiztos képviselte, de az aláírók között sok más nemzetközi diplomatát is találunk.²⁸ A szövetségesek ragaszkodtak a sèvres-i diktátumban lefektetettekhez, a törökök pedig tiltakoztak. Musztafa Kemál azzal küldte ki a tárgyalókat, hogy az ország függetlensége nem lehet alku tárgya.

A gyakorlatban a tárgyalások a tengerszorosok problémaköre mellett leginkább a törökországi kisebbségek helyzetéről, a mószi olajkutak hovatartozásáról,²⁹ az oszmán államadósság megosztásáról³⁰ és a brit–francia törökországi érdekeltségekről³¹ szóltak, de a főbb vitatott kérdések között ott találjuk az egykori Oszmán Birodalom vagyonának a megosztását is.

A görögökkel folytatott tárgyalások során csak területi kérdésekről kellett dönteni (a görög offenzíva következtében ugyanis több török sziget, és szárazföldi területek maradtak Athén fennhatósága alatt), ezen kívül a görög képviselők tisztában voltak a felelősségükkel. Venizélosz kompromisszum-készségének köszönhetően egyes égei-tengeri szigetek, valamint Kelet-Trákia újra Törökországhoz került, és megállapodtak a Görögországban élő muszlimok, valamint a törökországi keresztények helyzetéről is. Megegyeztek továbbá a két ország közötti lakosságcsereéről is, amely később meg is valósult.

A franciákkal és az angolokkal nehezebben mentek a tárgyalások, ők ugyanis olyannyira ragaszkodtak az eredeti elképzeléseikhez, hogy a konferenciát néhány hónapra fel is kellett függeszteni. Végül mégiscsak sikerült kompromisszumot kötni, így 1923. július 24-én aláírták a békeszerződést, amely végre szentesítette a békét Anglia, Franciaország, Olaszország és Törökország, illetve Görögország és Törökország között, és amelyben a szövetséges hatalmak elismerték a független Törökországot és annak határait.

²⁵ Szász, i.m. 157., 224.

²⁶ Uo., 342., 487. Lásd a békeszerződés szövegét: Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne, July 24, 1923. In: Martin, Lawrence (1924): *The Treaties of Peace 1919–1923, Vol. II*. Carnegie Endowment for International Peace, New York.

²⁷ Erickson, Edward J. (2021): *The Turkish War of Independence. A Military History, 1919–1923*. Praeger, Santa Barbara – Colorado, 326–340.

²⁸ Treaty of Peace with Turkey, i.m.

²⁹ Mósziul a mai Irak területén fekszik. A helyi olajkutakat Abdulhamid szultán sajátította ki, ám az első világháború során a térség angol fennhatóság alá került, Törökország azonban magának követelte. Végül a tárgyaló felek abban egyeztek meg, hogy a kérdést a Népszövetség elé viszik.

³⁰ A korábbi szultánok jelentős kölcsönöket vettek fel nyugati pénzintézetektől, de azokat az új török vezetés nem volt hajlandó átvállalni.

³¹ Az infrastrukturális fejlesztések elsősorban nyugati tőkéből valósultak meg, ezért a nyugatiak jelentős érdekeltségeket szereztek a török iparban és szállításban, ráadásul jelentős kiváltságokat – így különböző adók alóli mentességet – is kaptak. A nemzetgyűlés nemzeti elvei szerint az előző rendszer által adományozott kiváltságok eltörölendők.

A békeszerződés öt részre tagolódik, ezek az alábbiak: politikai, pénzügyi, gazdasági, jóvátételi és egyéb rendelkezések. Ehelyütt a témánk szempontjából fontos pénzügyi és gazdasági rendelkezéseket vesszük górcső alá.³²

Pénzügyi rendelkezések³³

Az Oszmán Birodalom megszűnésével annak adósságait is megörökölték az új államok. Az Osztrák–Magyar Monarchia esetében is hasonló volt az Ausztriával és a Magyar Királysággal kötött békediktátum. Bár a terhek nagy részét Törökország vállalta magára, a leszakadt, leszakított országrészeknek is jutott az „örökségből”. Az adósságállomány terheit a törökországi, a Balkán-háborúk következtében elszakadó területek, az elcsatolt szigetek, Trákia levált területei és az új ázsiai országok viselték százalékos arányban.

A pénzügyi rendelkezések alapvetően az oszmán államadósság megosztásáról szólnak – mint ahogy az a sèvres-i békeszerződésben is szerepelt –, de van benne szó egyéb pénzügyi követelések rendezéséről is.

Az Oszmán Államadósság Tanácsa³⁴ a lausanne-i szerződés hatályba lépésétől számított három hónapon belül volt köteles megállapítani az egyes területek által fizetendő adósságok összegét, és értesíteni őket. Fenn kellett tartani az érintett területek képviselői számára azt a jogot, hogy a tanács számításait ellenőrizhessék. Amennyiben nézeteltérés keletkezett az érintett felek között, úgy a vitát a Népszövetség elé kell vinni. A Népszövetség által hozott döntést az érintettek kötelesek voltak elfogadni, és azt véglegesnek tekinteni.

Az államadósság megosztása meglehetősen összetett volt. Az 1912. október 17-e előtti adósságok az Oszmán Birodalom és azon szigetek között oszlanak meg, ahova a már említett szigetek csatoltattak.³⁵ A megmaradó kölcsönök, amelyeket a birodalom 1912. október 17-e és 1914. november 1-je között vett fel, Törökország és azon ázsiai országok között oszlottak meg, amelyek a lausanne-i szerződéssel születtek. A szerződés azzal az adósságösszeggel számolt, amely a békeszerződés életbelépésének napján állt fenn. Az említett szigetek és elcsatolt területek akkora részt vállalnak az államadósságból, ahány százalékát bevételeik az 1910–1911 és az 1911–1912-es években az akkori Oszmán Birodalom összes bevételeinek kitették. Ugyanez az elv érvényes az új ázsiai államokra is, de itt a lausanne-i szerződés életbe lépésének napján fennálló összeget kell a megosztás alapjaként venni.

Az Oszmán Államadósság Tanácsa köteles a törlesztendő pontos összegekről az érintett államokat a békeszerződés hatályba lépésének napjától számított három hónapon belül informálni. Az adós államok a fizetendő összegeket az Oszmán Államadósság Tanácsának fizetik, amely azután továbbítja a hitelezőknek. Amennyiben a hitelező a török állam, úgy a kölcsönök kamatmentesek; egyéb hitelezők esetében kamattal kell számolni. A fizetési kötelezettség kezdete az ominózus szigetek és a Balkán-háború után elcsatolt területek esetében 1912. október 17-e, illetve 1913. november 17-e. Az új ázsiai államoknál ez a dátum 1920. március 1-je. A szerződés külön rendelkezik az 1911-es, az 1912-es és az 1913-as évek adósságairól; ezeket tíz éven belül kötelesek az

³² Banken, *i.m.* 591–594.

³³ Treaty of Peace with Turkey, *i.m.* "financial clauses", II. rész.

³⁴ Uo. "Council of the Ottoman Public Debt". A tanácsnak nem lehetnek tagjai német, osztrák és magyar kötvénytulajdonosok. II. rész, I. szakasz, 47. cikk.

³⁵ Itt természetesen figyelembe kell venni az Oszmán Birodalom Balkán-háborúinak köszönhető területi változásait. II. rész, I. szakasz, 50. cikk.

adós államok törleszteni a megállapított kamatokkal együtt. Mindent összevetve a saint-germaini és a trianoni békeszerződés ilyen irányú kötelezettségei egyértelműbb részesedést mutattak ki az utódállamoknak.³⁶

Voltak még pénzügyi rendelkezések, ezek közül kiemelve a lausanne-i szerződésben Törökország és a többi aláíró fél – Görögország kivételével – kölcsönösen lemondtak minden pénzkövetelésről, amelyeket 1914. augusztus 1-je és a békeszerződés hatályba lépésének napja között, a háború nyomán keletkezett károk alapján támaszthatnának egymással szemben. Továbbá a török állam nem formált igényt a brit kormánnyal szemben azon összegek visszafizetésére, amelyeket a brit hadihajók használatáért 1914-ben utalt át. A szerződésben Görögország elismerte a felelősséget mindazon károkért, amelyeket a kis-ázsiai offenzívával okoztak, ám a török kormány – Görögország pénzügyi helyzetére való tekintettel – lemondott az ezen károk okozta anyagi veszteség megfizetéséről.³⁷ A békeszerződés értelmében az Oszmán Birodalom azon vagyona és vagyontárgyai, amelyek az elcsatolt területeken feküdtek, vagy ahhoz tartoztak, azon állam tulajdonát képezték, amely fennhatósága alá a kérdéses területek kerültek. Végül azon civil és katonai járadékra jogosultak, akik a békeszerződés következtében valamely másik állam polgáraivá váltak, semmiféle igényt nem támaszthatnak a török állammal szemben.

Gazdasági rendelkezések³⁸

A gazdasági rendelkezések című fejezet a vagyontárgyak és a jogok és érdekeltségek ügyét tisztázta; szólt a különböző megegyezésekről, előírásokról, döntésekről és nemzetközi szerződésekről; rendezte az adósságok, illetve az ipari és a szerzői jogi tulajdonok problémakörét; valamint határozott az ún. „vegyes bizottságok”³⁹ felállításáról. Utóbbiak a népszövetségi instrukciók és ajánlások miatt kerültek be a szövegbe, és sikerrel is alkalmazták őket az európai konfliktusok megoldásában.

Ami a vagyontárgyakat, a jogokat és az érdekeltségeket illeti, mindent vissza kellett szolgáltatni eredeti birtokosának, amennyiben az illető a szövetséges hatalmak polgára volt, és tulajdona/birtoka a szerződés életbelépését követően Törökország területén helyezkedett el. Ez a megállapodás a kölcsönösség elvére épült, azaz ha a tulajdonos/birtokos török állampolgár volt és a tulajdon/birtok a szövetségeseknél volt, vagy az egykori Oszmán Birodalom azon részein, amelyek a szerződés életbelépéséig vagy azt követően elcsatoltattak, úgy a visszaszolgáltatás kötelező volt. Ezen procedúrák finanszírozása minden esetben az illetékes kormányok reszortja volt, a tulajdonosokat/birtokosokat semmiféle kötelezettség vagy teher nem hátráltathatta. A folyamat előmozdítása érdekében mindenféle állami intézkedést vissza kellett vonni, amely a károk kiegyenlítését akadályozhatta. A szerződésben Törökország garantálta, hogy a jövőben mindent megtesz azért, hogy a háború során hadserege által lefoglalt vagy elbirtokolt javakat, amelyek az ország területén találhatóak, felkeresse és visszaadja egykori tulajdonosának, lehetőleg hat hónapon belül.⁴⁰ Az előbb részletezett kiegyenlítésekre és megtérítésekre a szerződő felek egy év időtartamot álla-

³⁶ Szávai Ferenc (2004): *Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei: Az államutódlás vitás kérdései*. Pro Pannonia Kiadó, Pécs.

³⁷ Ez a gesztus is a békekonferencián létrejövő kiváló görög–török együttműködést fémjelzi. II. rész, II. szakasz, 59. cikk.

³⁸ Uo. "economic clauses", III. rész.

³⁹ "Mixed Arbitral Tribunal" megfogalmazásban, III. rész, V. szakasz.

⁴⁰ Ez a megállapodás kölcsönös volt, így vonatkozott mind Törökországra, mind a szövetségesekre, valamint a központi hatalmakra is. III. rész, I. szakasz, 67. cikk.

píttottak meg. A kifizetendő összegeket egy ún. „Jóvátételi Bizottságnak”⁴¹ kellett befizetni, amely azután továbbította azokat a sértett fél számára.

Mindazon megegyezések, előírások vagy döntések, amelyek olyan jogi személyek között jöttek létre, amik a háború során egymás ellenségeivé váltak,⁴² továbbra is érvényben maradtak. Ez a megállapítás érvényes volt az adásvételi és a haszonbérleti szerződésekre, a bányák és erdők használatáról, valamint a mezőgazdasági területek műveléséről szóló megegyezésekre, a zálog- és jelzálogszerződésekre, a családjogi szerződésekre, az ajándékokra, az adományokra, és mindenféle megállapodásra, amely személyek, vállalatok, illetve egy állam, hatóság, vagy más, hasonló jogi személy között jött létre, de nem volt érvényes a koncessziós szerződésekre. Minden egyéb megállapodás és szerződés semmisnek volt tekintendő.

A szerződő felek egyetértettek abban is, hogy minden, a háború előtt vagy aközben kezlet adósság visszafizetendő, méghozzá az eredetileg megállapított valutában, a kamatokkal együtt.⁴³ Továbbá vissza kellett állítani minden iparhoz kapcsolódó, valamint szerzői jogot, amely 1914. augusztus 1-jén fennállt. Azokat a török állampolgárokat, akik az Oszmán Birodalom elcsatolt területeire kerültek, továbbra is ugyanazok a jogok illették meg, mint a háború előtt. Minden szabadalmat és védjegyet, amelynek igénylését 1918. október 30-a után az érintettek a konstantinápolyi oszmán birodalmi kormányhoz nyújtották be, három hónapon belül be kellett adni a török kormányhoz is, hogy érvényben maradjanak.⁴⁴

Törökország elismerte, hogy a békeszerződés hatályba lépése után a multilaterális nemzetközi szerződéseket, megállapodásokat és egyezményeket magára nézve kötelező érvényűnek tekinti,⁴⁵ bizonyos szerződések aláírására pedig ígéretet tett.⁴⁶

Epilógus

Az Oszmán Birodalom hasonlóan nagy területi és népességbeli veszteséget szenvedett el az első világháborút lezáró békék következtében, mint a Habsburg Birodalom. De a folyamat nem itt kezdődött, azt a Balkán-háborúk indították el, hiszen az Oszmán Birodalom vereséget szenvedett és teljesen kiszorult Európából. A háború alatt a Sykes-Picot-egyezmény végleg megpecsételte a birodalom arablakta területeinek sorsát, így azok külön fejlődése már a sèvres-i és a lausanne-i szerződésben kész tényként jelent meg. A sèvres-i és a lausanne-i békeszerződés tartalmazott az államfelbomlás következményeként államutódlási klauzulákat, ezekben az egykori vagyon és adósság kiemelt szerepet játszott. Érdekes együtthatója az Oszmán Birodalom

⁴¹ "Reparation Commission", III. rész, I. szakasz, 72. cikk.

⁴² Ez alatt nem csak azt kell érteni, hogy a megfelelő államok hadat üzentek egymásnak; szükséges volt a szerződő felek közötti – gazdasági jellegű – kapcsolat ellehetetlenülése, megszűnése vagy jogtalaná válna is. III. rész, II. szakasz, 73. cikk.

⁴³ A – már korábban taglalt – oszmán államadósságra ezek a megállapítások nem vonatkoztak. III. rész, III. szakasz, 84. cikk.

⁴⁴ A lausanne-i szerződés itt is különbséget tesz az "Imperial Ottoman Government at Constantinople", illetve a "Turkish Government" között. III. rész, IV. szakasz, 91. cikk.

⁴⁵ Többek között: (az 1884-es) a tenger alatt húzódó vezetékekről; (az 1890-es) a vámtarifákról; (az 1907-es) a párizsi Nemzetközi Közegészségügyi Hivatalról; (az 1905-ös) a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézetről; (az 1888-as, de itt is taglalt) a Szelei-csatorna szabad használatáról; és (az 1875-ös) a nemzetközi táviratokról szóló szerződések. III. rész, VI. szakasz, 99. cikk.

⁴⁶ Továbbá azokat az aláírás napjáig is igyekszik betartani. Ide sorolhatjuk például (az 1889-es) a filoxéra elleni elővigyázati intézkedésekről; (az 1919-es) a szeszes italok afrikai forgalmazásáról; (az 1919-es) a repülőgépek irányításáról; (az 1914-es) az ópiumról; vagy (az 1906-os) a fehér foszfor gyufaiparban való hasznosításának tiltásáról szóló szerződéseket. III. rész, VI. szakasz, 100. cikk.

történetének, hogy a lausanne-i szerződés egyben kiindulópontja lett a modern Török Köztársaság kezdetének és fejlődésének.

Felhasznált irodalom

- Banken, Roland (2014): Die Verträge von Sèvres 1920 und Lausanne 1923. Eine völkerrechtliche Untersuchung zur Beendigung des Ersten Weltkrieges und zur Auflösung der sogenannten „Orientalischen Frage“ durch die Friedensverträge zwischen den alliierten Mächten und der Türkei. In.: *Geschichte der internationalen Beziehungen im 20. Jahrhundert*. Berlin, Münster.
- Barkey, Karen – von Hagen, Mark (szerk.) (1997): *After Empire. Multiethnic Societies and Nation-Building: The Soviet Union and the Russian, Ottoman, and Habsburg Empires*. Routledge, New York.
- Bokorné Szegő Hanna (1984): *Államazonosság – államutódlás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Booth, Charles James (1968): *The Dissolution of the Ottoman Empire: The Study of the Political Clauses of the Treaty of Sevres, August 10, 1920*. University of Ottawa, School of Graduate Studies.
- Diószegi István (2001): *Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikája 1867–1918*. Vince Kiadó, Budapest.
- Erickson, Edward J. (2001): *Ordered to Die. A History of the Ottoman Army in the First World War*. Greenwood Press, Westport, Connecticut – London.
- Erickson, Edward J. (2013): *Mustafa Kemal Atatürk. Leadership – Strategy – Conflict*. Bloombury Publishing – Osprey Publisher, Oxford.
- Erickson, Edward J. (2021): *The Turkish War of Independence. A Military History, 1919–1923*. Praeger, Santa Barbara – Colorado.
- Fiedler, Wilfried (1998): Entwicklungslinien im Recht der Staatensukzession. In: Hafner, Gerhard et al. (szerk.): *Liber Amicorum Professor Ignaz Seidl-Hohenveldern in honour of his 80th birthday*. Kluwer Law International, The Hague, 133–155.
- Komlosy, Andrea (2008): Habsburgermonarchie, Osmanisches Reich und Britisches Empire – Erweiterung, Zusammenhalt und Zerfall im Vergleich. *Zeitschrift für Weltgeschichte (ZWG) Interdisziplinäre Perspektiven*, 9. évf. 2. sz. 9–62.
- Leonhard, Jörn (2012): Das Erbe der Vielfalt: die europäischen Empires und die Friedensverträge nach 1918. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften (ZSE)*, 10. évf. 3. sz. 361–384.
- Lord Kinross (John Patrick Douglas Balfour) (1979): *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*. William Morrow Paperbacks, New York.

- Martin, Lawrence (1924): *The Treaties of Peace 1919–1923, Vol. II.* Carnegie Endowment for International Peace, New York.
- Mather, Yassamine (2014): The Fall of the Ottoman Empire and Current Conflict in the Middle East. *Critique, Journal of Socialist Theory*, 42. évf. 3. sz. 471–485.
- Quataert, Donald (2005): *The Ottoman Empire 1700–1922.* Second Edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rácz Attila (2017): *Agónia és újjászületés. A Török Köztársaság születése és Kemal Atatürk államreformja.* Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti alprogram, Európai állam-és jogrendszerek modernizációja, Pécs.
- Rogan, Eugene (2015): *The Fall of the Ottomans The Great War in the Middle East.* Basic Books, New York.
- Roshwald, Aviel (2001): *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires. Central Europe, Russia and the Middle East, 1914–1923.* Routledge, London – New York.
- Rostoványi Zsolt (2020): Sykes–Picot-egyezmény: Az „Arabság Trianonja”? *Közép-Európai Közlemények*, 13. évf. 1–2. sz. 213–224.
- Silagi, Michael (1996): *Staatsuntergang und Staatennachfolge mit besonderer Berücksichtigung des Endes der DDR.* (Schriften zum internationalen und zum öffentlichen Recht), Peter Lang, Frankfurt.
- Szászy István (1928): *Az államok közötti utódlás elmélete.* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Szávai Ferenc (2004): *Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei: Az államutódlás vitás kérdései.* Pro Pannonia Kiadó, Pécs.
- Szávai Ferenc (2008): A föderális Európa múltja, jelene és jövője, a multinacionális államok felbomlásának problémája. *Közép-Európai Közlemények*, 1. évf. 1. sz. 38–54.
- Szávai Ferenc (2016): The Methodology of State Succession in the 20th Century. *Prague Papers on the History of International Relations*, 2. sz. 139–148.
- Treaty of Peace with Turkey Signed at Lausanne, July 24, 1923. In: Martin, Lawrence (1924): *The Treaties of Peace 1919–1923, Vol. II.* Carnegie Endowment for International Peace, New York.
- Zsebők Csaba: Százéves történet: a Balkán-háborúk. *Magyar Hírlap online.* <https://adoc.pub/szazeves-trtenet-a-balkan-haboruk.html> (2021. 10. 15.)